

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

ראשי פרקים

הקדמה

א. זריעה ונטיעה באיסור שבת

1. נטיעה בשבת

2. הגדרת זריעה ונטיעה בשבת

ב. זריעה ונטיעה בשביעית

1. היחס בין שבת לשביעית

2. נטיעה בשביעית

3. הגדרת זריעה ונטיעה בשביעית

ג. זריעה ונטיעה באיסור כלאים

1. זריעת כלאי אילן באיסור כלאים

2. טעם היתר זריעת כלאי אילן

3. חיוב כלאי הכרם בחרצן (זרע) ובכרם נטוע

ד. השלכות טעם היתר זריעת כלאי אילן לאיסורי שבת ושביעית

סיכום

הקדמה

מלאכת הזריעה והנטיעה, הן שתי מלאכות חקלאיות הנעשות בראשית צמיחת הגידול. מלאכת זריעה היא במיני תבואה וזרעים, ומלאכת הנטיעה במיני אילנות.

במאמרנו ננסה לברר את משמעותם ביחס למספר נושאים: שבת, שביעית וכלאים.

האם הזריעה והנטיעה הם שני שמות נרדפים למלאכה אחת, או שתי מלאכות דומות וקרובות זה לזה כעין אב ותולדה, או כלל שתי מלאכות שונות שאין להשוות דינם זה לזה, וכשאחת אסורה אין סיבה לאסור את חברתה. האם הגדרתם שווה בכל הנושאים או שהגדרתם משתנה לפי הנושא והעניין.

א. זריעה ונטיעה באיסור שבת

1. נטיעה בשבת

במניין **אבות מלאכות** האסורות בשבת, נמצא במשנה בשבת ז, ב רק את מלאכת הזרע: "**אבות מלאכות** ארבעים חסר אחת **הזרע** והחורש והקוצר והמעמר...".

הגמ' בשבת עג ע"ב קושרת בין מלאכת הנטיעה למלאכת לזריעה:

תנא: **הזרע והזומר והנוטע והמבריך והמרכיב כולן מלאכה אחת הן**. מאי קא משמע לן? [הא קא משמע לן]: העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת — אינו חייב אלא אחת.

אמר רבי אחא אמר רבי חייא בר אשי אמר רבי אמי: זומר חייב משום נוטע, **והנוטע והמבריך והמרכיב חייב משום זרע**. משום זרע אין, משום נוטע לא? אימא: אף משום זרע.

מדברי רב אחא "**והנוטע והמבריך והמרכיב חייב משום זרע**" נראה לומר שהנטיעה הינה תולדה של אב מלאכת הזרע. לפיכך לשון הברייתא "**הזרע והזומר והנוטע והמבריך והמרכיב כולן מלאכה אחת הן**" אין הכוונה שכולם אב מלאכה אחד שיש להם שמות נרדפים, אלא כוונת הברייתא, שהעושה שתי מלאכות שאחת היא אב והשניה היא תולדתה נחשב כעושה אותה מלאכה פעמיים, וחייב רק חטאת אחת כדברי המשנה בשבת ז, א: "העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת אינו חייב אלא חטאת אחת". אכן כך ביאר רבינו חננאל בשבת עג ע"ב: "שמעין מינה שאלו השניים במשנתנו חשובין אבות והשאר הן תולדות, וכל העושה אב ותולדתו אינו חייב אלא אחת".¹

אלא שע"פ זה קשים דברי רב אחא: "זומר חייב משום נוטע", שלכאורה משמע שהנוטע הוא אב מלאכה, ולפי דברינו רק המוזכר במשנה הוא אב מלאכה, והנוטע הינו רק תולדה, וא"כ היה ראוי לומר הזומר חייב משום זרע ולא כפי שנאמר משום נוטע? רבינו חננאל הרגיש בקושי זה ומחדש:

אמרינן משמיה דרב הזומר חייב משום נוטע, והנוטע והמבריך והמרכיב חייב משום זרע. שמעינן מינה מדמוקים המבריך והמרכיב משום נוטע ואף משום זרע **דיש תולדה לתולדה** וכולן נכללין בכלל אב אחד.

1. כדעת הר"ח נקטו גם המאירי שבת עג ע"א; ספר יראים סימן רעד [דפוס ישן — קב]; הרמ"ך הובא בכ"מ הל' שבת ז, א.

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

לפי רבינו חננאל הנטיעה היא תולדה, כי:

הנוטע וולד הוא של זורע כי הנוטע נועץ יחור של אילן בארץ ומתגדל, [והזורע]² כגון המפיל הזרע לארץ וצומח.

כלומר הנפעלים שאיתם נעשית הפעולה שונים הם בין נטיעה לזריעה, שבנטיעה עוסק ביחור, ובזריעה עוסק בזרעים לכן נחשבת הנטיעה לתולדה.

לעומתו סובר רש"י בשבת עג ע"ב בד"ה כולן, שנטיעה היא **אב מלאכה**:

שזומר מיני לצמוחי אילנא הוא, ונפקא מינה דאי עבד ליה כולן בהדי זורע — לא מיחייב אלא חדא, דהעושה מלאכות הרבה כו' זורע אב מלאכה, **ונוטע נמי אב מלאכה הוא — דהיינו זורע, אלא שזה בזרעים וזה באילנות**, וכן מבריד ומרכיב, אבל זומר תולדה.

ע"פ הבנה זו תחילת דברי רב אחא "זומר חייב משום נוטע" מובנים כפשוטם, שהרי הזומר אכן תולדה של אב מלאכת הנוטע. אלא שלפי הבנה זו סוף דברי רב אחא צריכים ביאור, "**והנוטע** והמבריד והמרכיב חייב משום **זורע**" הרי הנוטע אב מלאכה ומדוע אמר שחייב משום זורע?

אכן רש"י שם בד"ה חייב משום זורע, עמד על קושי זה וביאר את דברי רב אחא בצורה שונה: "כלומר אינהו נמי זורע הן, זה אב בזרעים וזה אב באילנות". כלומר אין כוונת רב אחא לחדש משום איזה מלאכה עובר הנוטע, אלא מבאר שהנוטע הוא הזורע המוזכר במשנה במניין אבות מלאכה, ובדאי שאף הנטיעה היא אב מלאכה, אלא שזה אב בזרעים וזה אב באילנות.

דעת רש"י אף שהנוטע ומבריד ומרכיב הם אבות מלאכה מ"מ הזומר הוא תולדה: "ונוטע נמי אב מלאכה הוא - **דהיינו זורע**, אלא שזה בזרעים וזה באילנות, וכן מבריד ומרכיב, **אבל זומר תולדה**".

נראה לומר לדעת רש"י, הגדרת אב מלאכה הוא, כל שאופן הפעולה שווה אע"פ שהנפעלים שונים נחשב הוא אב. לכן הנוטע ומבריד ומרכיב כולם הם פעולות "זריעה" — הכנסת דבר לתוך דבר כדי שיצמח, לכן כולם הם אבות מלאכה כמלאכת הזורע. לעומת הזומר שאכן משמעות המלאכה ומגמתה היא שווה לזורע שעניינו להצמיח את האילן, מ"מ אופן הפעולה הוא שונה, שכאן נותן דבר לתוך דבר וכאן קוצץ ומסיר דבר מתוך דבר, לכן הזומר נחשב תולדה.

2. עיין רבינו חננאל הוצאת מכון לב שמח.

הרב אברהם סוחובולסקי

הרמב"ם בהל' שבת ז, ב-ג הרחיב את מושג אב מלאכה וכלל אף את הזומר באבות המלאכה:

כל אלו המלאכות וכל שהוא מענינם הם הנקראין אבות מלאכות, כיצד הוא ענינו, אחד החורש או החופר או העושה חריץ הרי זה אב מלאכה, שכל אחת ואחת מהן חפירה בקרקע וענין אחד הוא.

וכן אחד הזורע זרעים או הנוטע אילנות או המבריך אילנות או המרכיב או הזומר, כל אלו אב אחד הן מאבות מלאכות וענין אחד הוא, שכל אחת מהן לצמח דבר הוא מתכוין.

הרמב"ם למד את דברי הברייתא "הזורע והזומר והנוטע והמבריך והמרכיב כולן מלאכה אחת הן" כפשוטה שכולם הם אבות מלאכה כעין הזורע.³ דברי רב אחא "זומר חייב משום נוטע, והנוטע והמבריך והמרכיב חייב משום זורע" יתבארו ע"פ הרמב"ם שכל מלאכות אלו שייך בהם זריעה ונטיעה שכולם אב מלאכה אחד.⁴

לסיכום: הראשונים חולקים בהגדרת נטיעה, אם חשובה היא מלאכה אחרת ואסורה בשבת משום שתולדות אסורות כאבות או משום שהיא אב מלאכה כזריעה ששני שמות ישנם לאותה מלאכה מחמת שהנפעלים הם שונים.

2. הגדרת זריעה ונטיעה בשבת (זרעי אילנות ונטיעת שתילי ירקות)

בדיני שבת ההבחנה בהגדרה בין זריעה לנטיעה לא משמעותית, משום שלרוב המפרשים שתי פעולות אלו הן אב מלאכה אחד והעושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת אינו חייב אלא חטאת אחת.⁵ ואף לדעת הר"ח שהזורע הוא אב מלאכה והנוטע הוא רק תולדה מ"מ בין כך ובין כך שתי פעולות אלו אסורות מן התורה, ואם עשה שתי פעולות אלו בהעלם אחד ג"כ אינו חייב אלא חטאת אחת, שרק העושה מלאכות הרבה חייב על כל מלאכה ומלאכה אך העושה מלאכה ותולדתה אינו חייב אלא חטאת אחת.⁶

3. עיין מגיד משנה הל' שבת ת, ג.

4. הגדרת תולדה בדעת הרמב"ם הל' שבת ח, ב: "הזורע כל שהוא חייב, הזומר את האילן כדי שיצמח הרי זה מעין זורע, אבל המשקה צמחין ואילנות בשבת הרי זה תולדת זורע וחייב בכל שהוא, וכן השורה חיטין ושעורין וכיוצא בהן במים הרי זה תולדת זורע וחייב בכל שהוא".

5. שבת סח ע"א, רמב"ם הל' שגגות ז, ז.

6. עיין שבת ס"ח ע"א רש"י ד"ה אב מלאכה, רמב"ם הל' שגגות ז, ה.

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

בעצם הגדרת זריעה ונטיעה לדברי ר"ח "הנוטע וולד הוא של זורע כי הנוטע נועץ יחור של אילן בארץ ומתגדל, [והזורע]⁷ כגון המפיל הזרע לארץ וצומח", נראה לדייק שמלאכת זריעה היא כאשר הנפעלים הם זרעים, ומלאכת הנוטע הוא כאשר הנפעל הוא יחור או שתיל. א"כ כאשר זורע גרעין של אילן יהיה חייב משום אב מלאכת הזרע, וכאשר נוטע שתיל של ירק וכדומה יהיה חייב משום תולדת נוטע⁸.

באגלי טל מלאכת הזרע סעיף א אות ו מחדש עוד, שאף הסוברים שנטיעה היא תולדה, מ"מ נטיעת אילני סרק לצורך העצים⁹, שגזע היוצא מן האדמה הוא התוצר כבתבואה, יחשב מעשה זה למלאכת זריעה, לעומת נטיעות אילן לצורך הפרי:

ויראה לי דאם נטע אילני סרק לצורך עצים אף לדעת היש אומרים הוא אב מלאכה. ...ויותר נכון לומר דס"ל דשאני נטיעת עצים לצורך הפרי מנטיעת העצים לצורך העצים גופייהו...הנוטע לצורך הפרי שהפרי לא יגדל בארץ רק ע"י אמצעות האילן בזה ס"ל דהיא רק תולדה דאינו ממש זורע רק בדומה לו...והיוצא לנו מזה שנטיעת אילנות לצורך העצים גם הי"א מודים שהוא אב מלאכה.

ב. זריעה ונטיעה בשביעית

1. היחס בין שבת לשביעית

השנה השביעית נקראת אף היא שבת: "ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה" (ויקרא כה, ד). אך יש הבדל באיסורי מלאכות בין שבת לשנת שמיטה. בשבת בראשית נאסר לעשות כל מלאכה, "וביום השביעי שבת לה' אלוקיך לא תעשה כל מלאכה" (שמות כ, ט), ואילו בשנה השביעית אסורים אנו רק ממלאכות הקשורות בקרקע, "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור" (ויקרא כה,

7. עיין רבינו חננאל הוצאת מכון לב שמח

8. כך דייק ג"כ הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי חלק ג סי' קנח הערה לפ"א ה"י הובא לקמן.

9. נראה לי שחידוש זה יכול להיות בדעת המאירי והיראים והרמ"ך שלא הגדירו את ההבדל בין זריעה לנטיעה, אך לדעת הר"ח שביאר את ההבדל, שכאן הנפעל הוא הזרע שנופל באדמה וצומח וכאן נועץ היחור באדמה וצומח, הרי שאף בנטיעת יחור של אילן סרק הרי הוא נוטע ולא זורע, וצ"ע.

הרב אברהם סוחובולסקי

ד. גם במלאכות האסורות בשבת ובשביעית קיים הבדל מהותי בהגדרת האיסור בין שבת בראשית לשביעית. הנפקא מינא בהבדל בהגדרת האיסור מתבטא בתולדות מלאכות אלו, כשלא הוזכרו בפירוש בתורה, אם הם ג"כ אסורות או לא.

לגבי איסורי שבת, נאמר בגמ' בבא קמא ב ע"א:

גבי שבת תנן אבות מלאכות ארבעים חסר אחת. אבות, מכלל דאיכא תולדות. תולדותיהן כיוצא בהם...".

לעומת זאת בדיני שביעית חלקו אמוראים בדבר, נאמר בגמ' מועד קטן ב ע"ב:

תנן: משקין בית השלחין במועד ובשביעית. בשלמא מועד משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן. אלא שביעית, בין למאן דאמר משום זורע, ובין למאן דאמר משום חורש — זריעה וחרשה בשביעית מי שרי? — **אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא.** דתניא, רבי אומר: וזה דבר השמטה שמוט — בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע — אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע — אי אתה משמט כספים. **רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא** דכתיב ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע מכדי זמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה למאי הלכתא כתבינהו רחמנא למימרא דאהני תולדות מחייב אאחרנייתא לא מחייב.

דעת אביי היא, שתולדות המלאכות שנאסרו בשביעית אסורות מהתורה, אלא שבזמן הזה שביעית נוהגת רק מדרבנן, ולכן כל המלאכות כולן אסורות רק מדרבנן. ואילו דעת רבא, התורה אסרה רק ארבע מלאכות בלבד ואילו תולדותיהן אינן אסורות אלא רק מדרבנן.

בשבת נאסרו ל"ט אבות מלאכה וכל תולדותיהם, דהיינו כל המלאכות המשמשות לאותה תכלית. בשבת "מלאכת מחשבת אסרה תורה", יישום ל"ט מחשבות ולא משנה ע"י איזו פעולה מתקיימת המחשבה, מ"מ אסורה היא מן התורה. דוגמה לכך מלאכת זורע. התורה אסרה כל מלאכה שתכליתה הצמחה ולא דווקא פעולת הזריעה, אלא שחלקו הראשונים איזו מלאכה נכללת בהגדרת אב מלאכה ואיזו נחשבת תולדה. אך בדיני שביעית לדעת רבא, התורה אסרה מלאכות מסוימות בלבד, זריעה, זמירה, קצירה ובצירה. התורה אסרה את הפעולה עצמה ולא דווקא את תכליתה, וכל מלאכה אחרת אף

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

שתכליתה שווה לאחת מארבע המלאכות, אינה אסורה מהתורה. וכן פסק הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל א, ב-ד, י:

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה...וזמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה ולמה פרטן הכתוב לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בעניין זה אינו לוקה עליהן אבל מכים אותו מכת מרדות.

2. נטיעה בשביעית

אע"פ שבארנו שכל המלאכות שלא הזכרו בפירוש בתורה אסורות רק מדרבנן, מ"מ חלקו הראשונים אם מלאכת נוטע בשביעית, אסורה מן התורה או לא.

דעת ר"ת בתוס' בראש השנה ט ע"ב ד"ה ומותר, שמלאכה זו אסורה רק מדרבנן, וכן הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל א, ד: "וכן המבריך או המרכיב או הנוטע...מכין אותו מכת מרדות מדבריהם". וכן הוא דעת מהר"י קורקוס והרדב"ז בביאור דעת הרמב"ם.

לעומתם, דעת הר"ש במשנה בשביעית ב, ו שנטיעה בשביעית אסורה מן התורה:

דלא תזמור כתוב ואמרינן בריש מועד דזמירה בכלל זריעה וכל שכן נטיעה דדמיא לזריעה טפי ועיקר מלאכה היא טפי מזמירה כדמוכח בפרק כלל גדול דזומר חייב משום נוטע...

וכן הר"ש סירליאו בירושלמי שביעית ב, ו סובר כן, שנטיעה אסורה מן התורה והוסיף שאף לוקים עליו:

ואני אומר דודאי גבי נטיעה לוקין עליה מן התורה בשביעית לכו"ע ולא הוייא תולדה אע"ג דבתורה לא כתיב בשביעית לא תטע, דתניא בגיטין פרק הנזיקין (נג ע"ב) ...אלמא דס"ל לתלמודא דגבי נטיעה שביעית ושבת כי ההדי ניהו ולא תולדה הויא כמו שכתב ר"ת אלא אב חשיבא כמו שאמרו (שבת עג ע"ב) זומר וצריך לעצים חייב שתים משום קוצר ומשום נוטע.

הם הוכיחו את דבריהם על פי מספר מקורות:

א. בגמ' בשבת עג ע"ב מבואר, שהזומר בשבת חייב משום נוטע. דהיינו שהזמירה תולדה של מלאכת הנטיעה, וכיצד יתכן שלגבי דיני שביעית זמירה שהינה תולדה אסורה מן התורה ולוקים עליה, ואב מלאכתה דהיינו נטיעה

הרב אברהם סוחובולסקי

יהיה מותר מן התורה. אלא ודאי שאף מלאכת הנטיעה אסורה מהתורה בשנה השביעית.

ב. הרש"ס הביא ראיה נוספת מהנאמר בגמ' בגיטין נג ע"ב, "הנוטע בשבת בשוגג יקיים במזיד יעקר ובשבעית בין בשוגג בין במזיד יעקר דברי ר"מ... מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא מאי שנת שבת ומאי שנת שביעית ..." הרי נוקטת הגמ' במפורש שהנטיעה בשביעית אסורה מן התורה.

לדעת הר"ש והרש"ס שהזרע והנוטע אב מלאכה אחד הוא, ושמות שונים הם לאותה מלאכה, ששם זרע שייך בזרעים ושם נוטע שייך באילנות, כפי שהזכרנו דעה כזו לעיל בדין נטיעה בשבת, ולכן יש לאסור שתי מלאכות אלו מן התורה¹⁰.

אכן לאור הראיות שהובאו בר"ש וברש"ס, שיטת רבינו תם והרמב"ם צריכה ביאור. שיטת הרמב"ם קשה במיוחד, משום שדבריו בהלכות שבת סותרים את דבריו בהלכות שמיטה ויובל. בהלכות שבת הרחיב הרמב"ם את מושג אב מלאכת הזרע, ופסק שהנוטע ואף הזומר הינם אבות מלאכה. אך בדיני שביעית פסק הרמב"ם: "מכין אותו מכת מרדות מדבריהם" ומכאן שהנוטע הינו רק תולדה.

המנחת חינוך במצווה שכזו אות ב, וכן בפאת השלחן סי' כ ס"ק ד בארו את הסוגיה בגיטין לדעת הרמב"ם, שהסוגיה בגיטין הינה לפי דעת אב"י במסכת מועד קטן, הסובר שאבות ותולדות אסרה התורה אף בדיני שביעית, לכן נוקטת הגמ' שהנטיעה בשביעית אסורה מן התורה, אך להלכה נפסק כדעת רבא שרק ארבע מלאכות אסרה תורה ולא יותר, ונטיעה הינה אסורה רק מדרבנן.

את הראיה מדין זומר בשבת שחייב משום נוטע אזי כ"ש שנטיעה אסורה בשביעית, תירץ המהר"י קורקוס בהל' שמיטה ויובל א, ד בכך שאין להוכיח מדיני שבת לעניין שביעית, משום שבשביעית פרטה התורה מלאכות מסוימות ללמדך שאלו אסורות ולא אחרות, ולכן אף שלעניין שבת הנוטע הינו אב מלאכה, לעניין שביעית התורה לא אסרה את אב מלאכת הנוטע אע"פ שאסרה את תולדתה — מלאכת הזמירה.¹¹

10. לפי הבנה זו נראה שגם הרכבה והברכה יהיה אסור בשביעית מן התורה. עיין שבת הארץ פ"א ה"ד אות ג, הוצאת מכון התורה והארץ, תש"ס, עמ' 192.

11. הזמירה לעניין שבת הינה לדעת הרמב"ם אב מלאכה, אך לעניין שביעית מוכח מלשון הגמ' (מועד קטן ג ע"א) "אהני תולדות חייב אתולדות אחרנייתא פטור" שהזמירה בשביעית נקראת תולדה.

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

החזו"א שביעית סי' יז ס"ק כ ד"ה שם ה"ד סובר, שאף לדעת הרמב"ם הנטיעה בשביעית אסורה מהתורה, כפי שמפורש בגיטין נג ע"ב: "מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא", ולשון הרמב"ם שכתב "הנוטע... מכין אותו מכת מרדות מדבריהם" ולא מהתורה, אין כוונתו שאיסור נטיעה בשביעית הוא מדרבנן אלא שרק חיוב מלקות הינו מדרבנן. משום שאיסור נטיעה בשביעית נלמד בק"ו מאיסור זמירה "ואפשר דהווי בכלל אין מזהירין מן הדין ולפיכך אין לוקין על הנטיעה אע"ג דהווי דאורייתא",¹² לכן אע"פ שאיסור נטיעה הוא מהתורה מ"מ חיוב מלקות הוא מדרבנן. (ואף שסובר החזו"א שזמירה מהתורה נאמרה דווקא בגפן ולא בשאר אילנות, מ"מ בצירה ונטיעה אסורים מהתורה בכל האילנות).¹³

כלומר לדעת החזו"א אכן נטיעה בשביעית היא ג"כ אב מלאכה כזריעה ואסורה מהתורה, כפי שפסק הרמב"ם בהלכות שבת, אלא משום שאין מלאכה זו נאמרה בצורה מפורשת אלא נלמדה בק"ו, אין לוקין עליו מדין תורה, וחייב מלקות רק מדרבנן.

3. הגדרת זריעה ונטיעה בשביעית

בדיני שבת ההבחנה בהגדרה בין זריעה לנטיעה לא כל כך משמעותית, משום שבין כך ובין כך שתי מלאכות אלו אסורות מן התורה, ועל שתייהן חייב מן התורה. אך בהלכות שביעית יש הכרח להגדיר ולהבחין בין "נטיעה" ו"זריעה", משום שהזריעה אסורה מן התורה וחייב מלקות מן התורה, אך במלאכת הנטיעה ישנה מחלוקת בראשונים אם מלאכה זו אסורה מן התורה או לא, ואף לסוברים שמלאכת הנטיעה אסורה מהתורה מ"מ חיוב מלקות שבה הוא רק מדרבנן. אכן ההבחנה בהגדרה בין זריעה לנטיעה נתונה במחלוקת בין האחרונים, וביטויה הלכה למעשה בשני מצבים: דין זריעה גרעיני אילן, ודין נטיעת שתילי ירקות.

זריעת גרעיני אילן

דעת המנחת חינוך במצווה שכזו היא: "דגם באילנות אם זרע אילן עובר, דזריעת זרע אילנות הם בכלל לאו זה דשדך לא תזרע", וכך ביאר אף הראי"ה קוק במבוא לשבת הארץ (פרק ד, ובקונטרס אחרון סי' ו) בתירוץ

12. עיין בערוך השולחן הלכות שמיטה ויובל סי' יט סעיף ד, שסובר שנטיעה הרי היא כשאר מלאכות ולדעתו על כל מלאכה עובר בעשה עיין לקמן .

13. חזו"א שביעית סי' כא ס"ק טו, אגלי טל זורע ס"ק ד.

הרב אברהם סוחובולסקי

הסוגיה בגיטין שהרי מפורש שם שהנטיעה אסורה בשביעית מהתורה, אלא שיש לחלק בין נוטע ייחור שאסור מדרבנן לבין נוטע אילן ע"י זריעת גרעין שאסור מהתורה מדין זורע¹⁴. כלומר הגורמים להבחנה בין מלאכת הזריעה למלאכת הנטיעה הם הנפעלים שעומם נעשית המלאכה, כאשר לוקח **זרעים וגרעינים** ומניחם באדמה הרי הוא **זורע** בשביעית, וכאשר לוקח **ייחור שתיל** ומניחו באדמה הרי הוא **נוטע** בשביעית.

אך החזו"א שביעית סי' יז ס"ק כ כותב: "ונראה דאף **נוטע גרעין לא השיב זורע** וכדאמר פאה פ"א ה"ד **זרעי אילן אינן קרוים זרעים** ע"ש בבהגר"א¹⁵. כלומר אין כלל מושג זריעה באילנות, ואף המפיל גרעין של אילן באדמה הרי הוא **נוטע** ולא זורע¹⁶.

נראה לעניות דעתי שכוונת החזו"א לומר שההבחנה בין מלאכת הזריעה למלאכת הנטיעה היא מחמת "המין". זריעה שייכת במיני תבואה וכל גידולים חד שנתיים, לעומת נטיעה השייכת בעצים וגידולים רב שנתיים.

בשו"ת מהריט"ץ החדשות סימן קעו מבחין אחרת בין זמירה וזריעה האסורים מהתורה ובין נטיעה שאסורה רק מדרבנן:

כיון דזומר את הגפן עובר בלאו, אמאי נוטע גפן יהיה פטור מן התורה. היה לנו לומר שחייב מן התורה מק"ו דזומר דתרויהו באילן הווי. אמנם הנלע"ד שהטעם הוא דזריעה הוא דבר שנהנה ממנה בשנת השמיטה, וכן זומר את הגפנים או אילנות נהנה ממעשיו בשנת השמיטה, ולכך עובר. אמנם נוטע אינו נהנה ממעשיו בשנת השמיטה עד אשר יגדל נטיעתו ולכך לא גזרה תורה. **אמנם מדברי סופרים גזרו גם על הנטיעה.**

14. וכן כתב הנצי"ב בשו"ת משיב דבר חלק ב סי' ס. המנחת חינוך הקשה שלכאורה מצאנו שאין מושג זריעה באילנות, שהרי "בכלאי זרעים אינו חייב אם זרע זרע אילנות, עיין רמב"ם בהל' כלאים א, ו "ותירץ שבאיסור כלאים נאמר "שדך לא תזרע **כלאים**" הינו שהתורה אסרה זריעה בערבוביה, ואף שיש מושג זריעה באילנות מ"מ אין כלאים ערבוביה בזריעת אילנות, משום שהם גדולים וניכר בהם כל מין למינו, אך במצוות שביעית נאמר: "כתיב שדך לא תזרע ואין מפורש איזה זריעה, נראה פשוט דזריעת זרע אילנות הם בכלל לאו זה דשדך לא תזרע". הראי"ה קוק בשבת הארץ מבוא סי' ד לא רק שלא הקשה אלא אף הוכיח מלשון הרמב"ם הלכות כלאים א, ו: "וכן מותר לערב זרע אילנות ולזרעם יחד" משמע שלשון זריעה שייך באילנות.

15. מ"מ אין נ"מ גדולה בדעת החזו"א שהרי לדעתו אף הנוטע אסור מהתורה. בדין שתילת ירקות הראי"ה קוק בקונטרס אחרון סי' ו כתב שכל שלא זורע זרעים הוי אסור רק מדרבנן. החזו"א לא כתב במפורש לא לכאן ולא לכאן.

16. ראה עוד: הרב אברהם דוד רוזנטל, כרם ציון ח"ג עמ' כא.

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

לשיטת מהריט"ץ ההבחנה בין זריעה שאסרה התורה בשנה השביעית ובין נטיעה שלא נאסרה מן התורה, הוא שהתורה אסרה מלאכות שיש מהם הנאה בשנת השמיטה, ומיני זרעים בדרך כלל צומחים ונהנים מהם באותה השנה, אך מיני עצים, שנוטעים אותם בדרך כלל, אין נהנים מהם באותה השנה, לכן התורה לא אסרה נטיעה בשנה השביעית. א"כ נראה לומר לשיטת המהריט"ץ, שזריעת זרעים של אילנות אף שיש כאן מעשה זריעה מ"מ אין לאסור זאת מדאורייתא בשנה השביעית שהרי אין נהנה מהצמחה זו בשנת השמיטה אלא רק לאחר מספר שנים.

נטיעת שתילי ירקות

לאור הדעות השונות בהבחנה בין זריעה לנטיעה ננסה לברר מה יהיה הדין נטיעת שתילי ירקות בשנת השמיטה.

הראי"ה קוק בשבת הארץ קונטרס אחרון סימן ו חילק בין הנוטע יחור של אילן שחיובו מדרבנן, ובין לוקח זרעים של אילן שחייב מהתורה:

ולפ"ז בירקות שדרכם לזרוע זרעוני גינה במקום אחד בערוגה בדוחק, וכשיצמחו עוקרים אותם ושותלים אותם דרך שתילה בפיזור, הזריעה הראשונה היא מהתורה, והשניה מדרבנן.

כלומר כל שלא זרוע זרעים אפילו במיני זרעים ואפילו שהנאתו מהם בשנת השמיטה, אסור בשנת השמיטה רק מדרבנן.

החזון איש לא התייחס לדין זה ולא כתב במפורש לא לכאן ולא לכאן, אך מסתבר לאחר שהגדיר שמושג זריעה שייך למיני זרעים ונטיעה למיני אילנות, א"כ זריעת ירקות שהם מיני זרעים יחשב זריעה ולוקים עליו, לעומת נטיעה שאף שג"כ איסורו מהתורה אך חיוב מלקות רק מדבריהם.

לפי סברת המהריט"ץ נראה ששתילת ירקות אף שלא זרוע זרעים מ"מ אסורה מהתורה כזרוע, שהרי נהנה מהיבול בשנה השביעית.

ג. זריעה ונטיעה באיסור כלאים

1. זריעת כלאי אילן באיסור כלאים

גם בדיני כלאים ישנו הבדל בין דברים הנזרעים כמיני תבואה וירקות, ובין דברים הניטעים כמיני אילנות. אלא שההבחנה בדיני כלאים בין זריעה לנטיעה הוא לא באופן הפעולה או עשיית המלאכה, אלא ההבחנה היא מצד המינים, התורה אסרה באיסור כלאים זריעת מיני תבואה וירקות וכדומה, ולא אסרה זריעת מיני אילנות. אלא שבמיני אילנות למדנו

הרב אברהם סוחובולסקי

מההיקש לאיסור הרבעה (קידושין לט ע"א), איסור הרכבת שני מיני אילנות שונים זה בזה. אלא שיש צורך לברר מה המקור לכך ומה טעמו.

באיסור כלאי זרעים נאמר: "שדך לא תזרע כלאים" (ויקרא יט, יט), ובאיסור כלאי הכרם נאמר "לא תזרע כרמך כלאים פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם" (דברים כב, ט).

התורה לא ציינה במפורש אם איסור זה הוא דווקא בזרעי תבואה וירקות וכדומה או אף בזרעי אילן. בתוספתא כלאים (ליברמן) א, טו מבואר שאין איסור כלאים בזרעוני אילן:

וזרעים זרעים זרעוני אילן כאחד הזרע חרצנים עם החטים
הרי זה לוקה את הארבעים.

גם הגמ' בבכורות נג ע"ב נוקטת בפשטות שאין איסור כלאי זרעים באילנות:¹⁷

תנן התם: אין תורמין ממין על שאינו מינו, ואם תרם — אין תרומתו תרומה. מנא הני מילי? אמר רבי אמאי אמר רבי ינאי, ואמר רבי א"ר אמאי אמר רבי שמעון בן לקיש: 'כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן' (במדבר יח, יב). אמרה תורה: תן חלב לזה, וחלב לזה. אשכחן תירוש ויצהר; תירוש ודגן, דגן ודגן מניין? ק"ו, **ומה תירוש ויצהר שאינן כלאים זה בזה** — אין מתעשרין מזה על זה, **תירוש ודגן, דגן ודגן, שהם כלאים זה בזה** — אינו דין שלא יתעשרו מזה על זה?

כך גם פסק הרמב"ם בהל' כלאים ה, ו:

ומותר לזרוע **זרעים וזרע אילן כאחד** וכן מותר לערב **זרעי אילנות ולזרען כאחד** שאין לך כלאים באילנות אלא הרכבה בלבד.

הראב"ד משיג באריכות על הרמב"ם, וסובר שיש איסור כלאי זרעים אף בזרעים וזרעי אילנות. יש שהעמידו דבריו, שבודאי מודה הראב"ד שמדין תורה אין איסור כלאים בזרע מין זרע עם זרע אילן, אלא שלדעת הראב"ד מ"מ יש איסור מדרבנן.¹⁸

17. באילנות יש איסור הרכבה, עיין קדושין לט ע"א.

18. ראה: עמק הלכה סי יב; חזו"א כלאים סי' ג ס"ק יא. עיין עוד מנחת חינוך מצוה תקמח אות א.

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

2. טעם היתר זריעת כלאי אילן

שני טעמים להיתר זריעת כלאי אילן. ישנו טעם השייך רק לדיני כלאים, ויש טעם המהווה יסוד כללי להבחנה בין זרעי תבואה וירקות לזרעי אילן. הפרישה ביור"ד סי' רצה אות ד מסביר מדוע אין איסור כלאי זרעים בזרעי אילן:

שאני אילנות דלא שייך בהו כלאים כל כך דכיוון דגדולים הן מינכרי וכמו שכתב רש"י בפרשת בראשית (א, יב) שנשאו דשאים קל וחומר בעצמן וכ"ו ע"ש (וכל שכן זרעים באילנות דלא מתערבי כלל ו).

כלומר יסוד איסור כלאים הוא שהמינים הזרועים בסמיכות נראה הדבר כזרועים בערבוביה. ע"כ רק בשני מיני תבואה או ירקות וכדומה שאינם גדולים, כאשר הם גדלים, נראה הדבר שגדלים בערבוביה. אך זרעי אילנות כשיגדלו, כל עץ ניכר לעצמו. כל שכן זרע תבואה בסמוך לזרע אילן כשיגדלו, ניכרים הם בפני עצמם האחד גדל לגובה והאחר סמוך לקרקע, ולכן אין בהם איסור כלאים.

מדברי הגר"א בביאורו ליור"ד סי' רצה אות ה נראה טעם אחר. הגר"א מזכיר את דברי הירושלמי בפאה א, ד כמקור נוסף להיתר זריעת זרעים וזרעי אילן. הירושלמי שם עוסק בשאלה מדוע אין איסור כלאים בזרעי אילנות, לעומת דין מים המכשירים לקבל טומאה החל על כל מיני זרעים הן זרעי תבואה והן זרעי אילן:

אמר רבי יודן קפודקיא בעא קומי רבי יוסי תמן אמרין זרעי אילן קרויין זרעים וכה את אמר זרעי אילן אין קרויין זרעים¹⁹ אמר ליה תמן מיעט הכתוב שאין דרך בני אדם להיות קורין אותן זרעים ברם הכא ריבה הכתוב על כל זרע זרוע אשר יזרע.

19. גרסת הירושלמי שלפנינו "תמן אמרין זרעי אילן קרויין זרעים וכה את אמר זרעי אילן אין קרויין זרעים" וכן גרס בביאור הגר"א על השו"ע, אך אותה מימרא מוזכרת ג"כ בירושלמי כלאים ת, א ושם הגירסה הפוכה: "ר' יודן קפודקיא בעא קומי ר' יוסי תמן את אמר אין זרעי אילן קרויין זרעים והכא את אמר זרעי אילן קרויין זרעים אמר ליה תמן מיעט הכתוב את שאין דרך בני אדם להיות קורין זרעים ברם הכא ריבה הכתוב על כל זרע זרוע אשר יזרע". הגר"א בביאורו על הירושלמי פאה אכן שינה הגירסה וגרס כפי שמוזכר בירושלמי כלאים, וכן בביאור הגר"א על השו"ע בהמשך דבריו הזכיר את הירושלמי בכלאים.

הרב אברהם סוחובולסקי

מהירושלמי נראה עקרון יסודי, שהגדרת "זרעים" הינה זרעי תבואה וירקות וכדומה, ואינה כוללת זרעי אילנות, **זרעי אילן אין קרויין זרעים**²⁰. לכן בדיני כלאים שם נאמר: **"שדך לא תזרע כלאים"** (ויקרא יט, יט), האיסור הוא רק במיני זרעים של תבואה וירקות וכדומה הקרויים זרעים ולא בזרעי אילנות שאינם קרויין זרעים. לעומת זאת בדין מים המכשירים לקבל טומאה החל על כל מיני זרעים, הן זרעי תבואה וירקות והן זרעי אילן, נובע מייחוד מיוחד בפסוק **"על כל זרע זרוע אשר יזרע"** (ויקרא יא, לז), ריבתה התורה כל מיני זרעים הן זרעי תבואה וירקות והן זרעי אילנות.²¹

3. חיוב כלאי הכרם בחרצן (זרע) ובכרם נטוע

את ההבחנה שאין זרעי אילן קרואים זרעים, נמצא גם אצל חלק מבעלי התוספות, בביאורם את מקור דברי ר' יאשיה²² המחייב²³ משום איסור כלאי הכרם רק כאשר יזרע שלושה מינים חיטה שעורה וחרצן.

רש"י בקידושין לט ע"א ד"ה לא קי"ל, כתב:

וטעמיה דר' יאשיה לא ידענא מהיכא נפקא ליה דבעינן ב' מיני זרעים וחרצן שלישי, ומפולת יד נפקא ליה (דברים כב) מ'לא תזרע כרמך כלאים'. משמע שזריעת הכרם עצמה תהיה בכלאים.

התוס' בקידושין לט ע"א ד"ה לא קי"ל, ג"כ התקשה בדבר, ותירץ:

20. באר הפני משה ד"ה תמן: "ואע"ג דאמרינן לעיל דאילן חייב בפאה מדכתיב שדך לרבות אילנות אלמא אילן קרוי שדה ואמאי לא מחייב משום לא תזרע שדך כלאים אלא ע"כ דטעמא דזרע אילן לאו בכלל זרע הוא וקרא כתיב לא תזרע דלא קפיד אלא על שני מינין הקרויין זרע...".

21. כך ביארו הפני משה וביאור הגר"א בביאורי השו"ע, אך בביאוריו על הירושלמי פאה לא גרס **"על כל זרע זרוע אשר יזרע"**, אלא מבאר את הסוגיה בהבחנה בין דין פאה שקיים באילנות ובין דין כלאים שלא קיים באילנות, וזאת משום שבמצוות פאה ריבה הכתוב שנאמר שדך לרבות אילנות. ונראה לומר שאף שבכלאים ג"כ נאמר "שדך" מ"מ נאמר "לא תזרע" ורק במיני זרעים חל איסור כלאים ולא באילנות.

22. דברי ר' יאשיה מופיעים בגמ' ברכות כב ע"א; קידושין לט ע"א; חולין פב ע"ב, קלו ע"ב; בכורות נד ע"א.

23. דעת ר' יאשיה שזה התנאי **לחיוב מלקות** כלשון הרמב"ם בהל' כלאים ה, ב: "ואינו לוקה משום זרע כלאי הכרם עד שיזרע בארץ ישראל חטה ושעורה וחרצן במפולת יד". אך לעניין איסור תורה דעת הרמב"ם בהל' כלאים ה, ז: "שאף בשני מינים ובלא מפולת יד אסור מן התורה וז"ל: אסור לזרוע ירקות או תבואה בצד הגפנים או ליטע גפן בצד הירק או תבואה, ואם עשה כן אע"פ שאינו לוקה הרי זה קדש". ויש שחלקו בדבר עיין בנו"כ שם.

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

וא"ת אמאי לא בעי רבי יאשיה בכלאי זרעי' אלא שני מינים ובכלאי הכרם בעי שלשה מינים? וי"ל דמשמע ליה דקרא ה"ק. כרמך לא תזרע כלאים — **כלומר בעינן שיהיו כלאים קודם שיבואו בכרם**. אבל גבי שדך וכלאי זרעים כגון חטה ושעורה קרוים כלאים להתחייב כשזורען בקרקע דגוף הקרקע קרוי שדה.

כלומר יש להפסיק בלשון הפסוק בין כרמך ובין לא תזרע כלאים. המילה "כלאים" מתייחסת למילים "לא תזרע" ולא למילה "כרמך". דהיינו "לא תזרע, כרמך, כלאים", לא תזרע את כרמך בכלאים. משמעות הדבר שחייבה התורה משום כלאי הכרם, רק שיש מציאות של כלאים בלעדי הכרם דהיינו חיטה ושעורה בלעדי הכרם (חרצן).

אך בתוס' בפסחים מז ע"א ד"ה ומוקדשין,²⁴ מובא דעת ר"י החולק על הבנה זו בפסוק וביאר באופן אחר:

וטעמא דר' יאשיה דכלאים בכרם לא מיחייב אלא בשלשה מינין ובכלאי זרעים מיחייב בב' מינין מפר"י דזריעת כלאים משמע בב' מיני זרעים וחרצן לאו מין זריעה הוא אבל אין לפרש משום דמשמע לא תזרע בהדי כרמך כלאים אבל שדך בלא שום זרע קרוי שדה דהא לא שייך לפרש כן גבי בהמתך.

ר"י מבאר דעת ר' יאשיה שאיסור כלאי הכרם כולל שלושה מינים, משום שלשון הפסוק "כרמך לא תזרע כלאים", לא יכול לכלול איסור כלאים של חרצן וחיטה בלבד, משום שלשון זריעה לא שייך בחרצן "וחרצן לאו מין זריעה הוא", דהיינו ממש כדברי הירושלמי "זרעי אילן אין קרויין זרעים". לכן יש הכרח לבאר שכוונת התורה "לא תזרע כרמך כלאים" הוא, שאסור לזרוע כלאי זרעים חיטה ושעורה בנוסף לכרם (חרצן).

הבחנה יסודית זו שאין מושג זריעה בזרעי אילנות, ומתוך כך יש לבאר שאיסור כלאי הכרם הוא רק בשלושה מינים — כדעת ר"י בתוס', מבאר ג"כ המלבי"ם בביאורו לספרי פרשת כי תצא אות סט:

וכבר התבאר אצלי שלשון זריעה לא שייך באילנות רק על הרכבה, ועל המניח גרעיני הזרע בארץ שייך לשון נטיעה כמ"ש בתו"כ קדושים (ס' נט). ומזה מוכרח שמ"ש לא תזרע כרמך

24. וכן תוס' בבכורות נד ע"א ד"ה דגן, כתב כן: "ואין לתמוה לר' יאשיה מאי שנא דבכלאי זרעים מחייב בשני מינין ובכלאי כרם בעי ג' מינים דמשמע ליה זריעת כלאים ב' מיני זרעים וחרצן לאו מין זרעים הוא הלכך איכא לפרושי קרא הכי לא תזרע בהדי כרמך כלאים דהיינו ב' מיני זרעים".

הרב אברהם סוחובולסקי

כלאים היינו שימצאו עמו עוד שני מינים נזרעים חוץ מן הכרם שעליו לא יצדק לשון זריעה.

וכן ביאר המהר"ל גור אריה דברים כב, ט:

אי נמי דלא שייך כלל זריעה בחרצן רק נטיעה וכאן כתיב לא תזרע כרמך כלאים, לכך צריך לפרש שהוא זורע חטה ושעורה דהוא זריעת כלאים תוך חרצן שהוא כרמך.

אכן הרד"ק (בספר השורשים שרש זרע) כתב שזריעה שייכת ג"כ בזרעי אילן:

"וזמרת זר תזרענו (ישעיהו יז, י), אמר תזרענו לפי **שזרעין החרצן**".

על פי שתי הבנות אלו, ישנה מחלוקת הלכה למעשה בהבנה מה כלול בתנאי החיוב הנוסף שאמר ר' יאשיה, שאינו חייב עד **שיזרע במפולת יד**.²⁵

המקור לתנאי של מפולת יד כתב רש"י בקידושין לט ע"א ד"ה לא קי"ל:

ומפולת יד נפקא ליה (דברים כב) **מלא תזרע** כרמך כלאים משמע שזריעת הכרם עצמה תהיה בכלאים.

כלומר שהאיסור הוא **בפעולת הזריעה** דהיינו שבשעת זריעה, כשמפיל מידי לקרקע אסור שיהיה כלאים.

לסוברים ש**חרצן לאו מין זריעה הוא**, ולשון הפסוק "לא תזרע" מתייחס רק לשני מיני הזרעים ולא לכרם (חרצן), הרי שגם התנאי של מפולת יד הנלמד מהלשון "לא תזרע" לא כולל את הכרם (חרצן). א"כ יכול להיות שחיוב התורה בפסוק הוא לא רק בזרע חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד, כפי שמשמע מלשון הגמ' קידושין לט ע"א: "עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד". אלא אף לזרע שני מינים, חיטה ושעורה במפולת יד, בתוך כרם נטוע.

כך כתב המאירי בקידושין לט ע"א:

שכל שני מינין בכרם או שלושה מינין שהחרצן אחד מהם כלאי הכרם הוא נקרא, ואיסורן וחיובן הוא שיזרע שני מינין כאחד בכרם או שיזרע שלושת המינין כאחד והוא הנקרא במפולת יד, והוא שאמרו עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד, והוא הדין אם זורע חטה ושעורה במפולת יד בתוך הכרם, וחייב באלו משום כלאי זרעים ומשום כלאי הכרם.

וכן נראה לדייק בירושלמי כלאים ח, א שנקט בדעת ר' יאשיה בלשון אחר:

25. עיין ערוך השולחן יו"ד סימן רצו סע' ה-ז; הרב שאול ישראלי, ארץ חמדה – כלאים, מדור ד פרק ח סע' ב-ג.

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

כתיב: 'לא תזרע כרמך כלאים' (דברים כב, ט). מלמד שאינו חייב עד שיזרע שני מינין בכרם דברי רבי יאשיה. רבי יונתן אמר אפילו מין אחד.²⁶

משמע שדעת ר' יאשיה שכדי להתחייב צריך שיזרע שני מיני זרעים במפולת יד²⁷ בכרם הנטוע, ואין צורך כלשון הבבלי בזריעת שלושה מינים במפולת יד, חיטה ושעורה וחרצן בדווקא.

דברי הירושלמי אלו הם לשיטה, שאין זרעי אילן קרואים זרעים, וא"כ גם לשון "זריעה" האמור בכלאי הכרם לא מתייחס לכרם, אלא לזריעת הכלאים בכרם, שהם שני מיני הזרעים בנוסף לכרם, וכן לעניין התנאי הנוסף לחיוב, שהוא מפולת יד, מתייחס רק לשני מיני הזרעים שבכרם שאינו חייב עד שיזרע חיטה ושעורה במפולת יד אפילו הכרם הנטוע מכבר.

אך לסוברים שבכרם (חרצן) שייך לשון זריעה, הרי שגם התנאי של מפולת יד הנלמד מהלשון "לא תזרע" כולל את הכרם (חרצן). א"כ תנאי החיוב של התורה במילים "לא תזרע" – במפולת יד, הוא רק שזרע את שלושת המינים חיטה שעורה וחרצן יחד כאחד – במפולת יד.

כך נראה דעת הרא"ש בהלכות כלאים סימן ד:

כיוון דלא אסרה תורה אלא ג' יחד מנלן דמיקרי כלאי הכרם אם לא עשה כן.

הרי הבין שמפולת יד מתייחסת לשלושת המינים חיטה ושעורה וחרצן ולא רק לשני מיני הזרעים.

וכן ביאר הטור ביו"ד סימן רצו דעת אביו הרא"ש:

ולא מקרי כלאי הכרם אלא כ' זרע שני מיני תבואות או ב' מיני זרעים עם חרצן יחד כ' יאשיה דאמר עד שיזרע חטה ושעורה

26. אך בירושלמי ברכות ג, ד נאמר: "ר' יאשיה אומר לעולם אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד" כלשון הבבלי.

27. אף שבלשון הירושלמי כאן לא הוזכר מפולת יד, משמע שלא מצריך מפולת יד וכן דייקו בדרך אמונה הל' כלאים ה, א בביאור הלכה. הגרש"ז אויערבאד, מעדני ארץ כלאים פרק ה הלכה א-ב ד"ה ופלא (עמ' קמד). מ"מ נראה שלעניין כלאי זרעים אף הירושלמי מצריך מפולת יד. כ"כ תורת הארץ פרק י אות י, והגרש"ז אויערבאד, מעדני ארץ כלאים פרק א, הלכה א (עמ' כא). ולכן נראה שאף לעניין חיוב כלאי הכרם שלדעת ר' יאשיה הוא למעשה תוספת לאיסור כלאי זרעים, חרצן בנוסף לשני מיני כלאים חיטה ושעורה, נראה לומר שלפחות בשני מיני הזרעים חיטה ושעורה יש צורך במפולת יד כדי להתחייב, ורק החרצן אין צורך שיזרע במפולת יד.

הרב אברהם סוחובולסקי

וחרצן במפולת יד אבל מין אחד עם חרצן או שני מינים בין הגפנים מותר לכתחילה לזרען בח"ל²⁸... ויראה מדבריו דאף בא"י קאמר רבי יאשיה שאינו נקרא כלאי הכרם אלא בזרע שלשתן ביחד אע"ג דבשני מיני זרעים לבד הוי כלאי זרעים מ"מ אינו לוקה משום כלאי הכרם עד שיהיו שלשתן ביחד.

לאור האמור מדויקים דברי רש"י שלא ידע מקור לצורך בשני מיני זרעים בנוסף לחרצן, שהרי לדעתו נראה ששייך לשון זריעה בכרם (חרצן), מתוך שכתב במקור לחיוב במפולת יד "משמע שזריעת הכרם עצמה תהיה בכלאים". לכן תמה: "מהיכא נפקא ליה דבעינן ב' מיני זרעים וחרצן שלישי", הרי בפשטות אפשר לומר שכוונת התורה לזריעת כלאים בכרם היינו לחרצן ומין זרע אחר, ומניין להצריך שני מינים בנוסף לזריעת החרצן.

ד. השלכות טעם היתר זריעת כלאי אילן לאיסורי שבת ושביעית

לאור הסבר הפרישה, שביאר שבזריעת כלאי אילן המינים ניכרים ואין ערבוביה, הרי שאין ללמוד מההבחנה בין זרעי תבואה וירק לבין זרעי אילן בדיני כלאים לשאר איסורים, ויכול להיות שלעניין שביעית ושבת דין זריעת זרע אילן שווה לדין זריעת זרע תבואה או ירק.

אך לאור הסבר הגר"א ע"פ הכלל שנקט הירושלמי, הרי שאין כאן הבחנה מיוחדת בדיני כלאים, ואפשר ללמוד לכאורה מדיני כלאים הגדרה כללית לשאר המצוות והאיסורים שזרעי אילנות אינם קרויים זרעים.

אכן בעל כלכלת שביעית²⁹ והחזו"א שביעית סי' יז ס"ק כ הוכיחו מדברי הירושלמי אלו, שאיסור זריעה בשביעית לא כוללת זרעי אילנות, לעומת הראי"ה קוק בשבת הארץ קונטרס אחרון סימן ו' שחילק בין נטיעת יחור (שתיל) שנחשב נוטע בשביעית ואסור מדרבנן לבין זריעת זרע אילן שנחשב לנטיעה האסורה מן התורה כזרע בשביעית³⁰.

כמו כן לפי הגדרת הירושלמי נאמר ג"כ לעניין איסור זריעה או נטיעה בשבת, שהזרע זרעי אילנות עובר על נטיעה בשבת ולא על זריעה בשבת,

28. משמע שאין במקרה זה איסור מהתורה בא"י.

29. דף צו הערה יד.

30. הראי"ה קוק, שו"ת משפט כהן (עניני א"י) סימן כד ד"ה אמנם מקורם, התייחס לדברי ירושלמי לעניין ביאור מחלוקת הרמב"ם והראב"ד הדין הזרע זרעים וזרעי אילנות ולא חש לקושיה על סברתו בדיני שביעית שיש לחלק בין נטיעת יחור לזריעת גרעין.

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

שהרי אין זרעי אילן קרואים זרעים, אלא שאין נ"מ הלכה למעשה לשום דבר, שהן הזריעה והן הנטיעה אסורים מדאורייתא כפי שבארנו לעיל.

אך מ"מ דברים אלו לא יתיישבו עם דעת הר"ח³¹ שביארנו לעיל, שחילק בין זריעה שהינה לדעתו אב מלאכה ובין נטיעה שלדעתו הינה תולדה מצד ההבדל בנפעלים, שהזרע "המפיל הזרע לארץ וצומח" והנוטע תולדה "נועץ יחור של אילן בארץ ומתגדל". לפי הבנתו הזרע זרעי אילן כאשר מפיל הזרע לארץ מתחייב משום אב מלאכת זרע ולא נוטע.

וכן יש להקשות קושיה נוספת על דברי הר"ח, שדבריו נסתרים ממקום אחר. בגמ' במועד קטן ב ע"ב ד"ה איתיביה מפרש ר"ח לעניין איסור לא תזרע כרמך כלאים "אנא ידעינא דאין זריעה אלא בתבואה... אבל באילנות נטיעה היא", משמע שאין כלל מושג זריעה באילנות ואפילו זרע זרעי אילן — נטיעה נחשבת³² ולא כפי שמשמע מדבריו במסכת שבת.

הר"ש ישראלי, ארץ חמדה — כלאים, חלק ב סי' ד אות י (עמ' קלז), ניסה לתרץ את המקור מהירושלמי, שלכאורה אינו מחלק בין נטיעת יחור (שתיל) לבין זריעת זרעי אילן כפי שחילק הרב קוק. תורף דבריו שבירושלמי יש "לישנא אחרינא" המרבה אילנות בחיוב פאה, "מה זית וכרם מיוחדין שלקיטתן כאחת ומכנסן לקיום חייבין בפיאה אף כל דבר שלקיטתו כאחת ומכניסו לקיום חייבי... יצא זית ולימד על כל האילנות פיאה יצא כרם ולימד על כל האילנות פרט". כמו כן בגמ' בחולין קלא ע"ב הוזכר הפסוק בזית כמקור לחיוב פאה באילנות "שנים שבאילן, השכחה והפאה, דכתיב: 'כי תחבוט זיתך לא תפאר אחריך' (ודברים כד, כ), ותנא דבי ר' ישמעאל שלא תטול תפארתו ממנו, אחריך — זה שכחה". והר"ש (פאה א, ד) כתב "ומסתברא דדרשה דתורת כהנים אסמכתא בעלמא מדאיצריך קרא בפרק הזרע לכרם זית...". א"כ הסבר הירושלמי שאין כלאים בזרעי אילנות משום שאין זרעי אילן קרויין זרעים הוא רק "ללישנא קמא" שלמדה חיוב פאה באילנות מלשון "שדך", ועל כן נצרכה לפרש שבכלאים שנאמר ג"כ "שדך לא תזרע כלאים" מ"מ אין איסור כלאים באילנות זאת משום שאין כלאי אילן קרויין זרעים.³³ אך ללישנא אחרינא והגמ' בחולין הלומדים חיוב פאה באילנות מכרם זית נמצא שלשון "שדך" לא כולל אילנות, כתב הגר"ש ישראלי:

31. עין לעיל "זריעה ונטיעה באיסורי שבת".

32. בספר השמיטה עמ' יז הערה 5 הובא הר"ח במועד קטן כראיה לשיטת החזו"א.

33. עיין פני משה פאה א, ד ד"ה תמן אמרין זרעי אילן. לעיל הערה 21.

הרב אברהם סוחובולסקי

שפיר יש לומר דגם לעניין כלאי אילנות דנתמעט הוא משום שאינו בתורת "שדך" ולא משום דאינו בתורת זריעה... ואם כן לפי המסקנא ובפרט לפי מה שכתב הר"ש הנ"ל בגמרא דידן דדרשא ד"שדך", אינה עיקר, יש באמת תורת זריעה גם בגרעיני אילנות, ומיושבים שפיר דברי הרב זצ"ל ואדרבא סיעתא לדבריו איכא מהכא.³⁴

אך בהמשך דבריו, הר"ש ישראלי לא קיבל את תירוצו:

ומכל מקום נראה לפי עניות דעתי דגם למסקנא דירושלמי וגם למה דמסיק הר"ש לא הדרינן מהא דאמרינן ד"שדך" משמעותו גם אילנות, והא דזורעים זרעי אילנות הוא משום דאין זרעי אילן בכלל זריעה... אם כן מעתה יש לומר דגם איך לישנא דרבי לה מכרם וזית וגמרא דידן דלא רבי באמת שאר אילנות, לא משום דאין זה משמעות "שדך", אלא דלא ס"ל דקרא ד"שדך" מיותר בכדי להוציא הכתוב ממשמעותו, או אולי ס"ל דלא נוציא מכח היתור את הפסוק ממשמעותו הפשוטה. **אבל לעולם לעניין כלאים נתמעטו זרעי אילן מטעם זריעה נתמעטו דלא שייך בהו וכדנקט בירושלמי לעיל.**

ונראה לעניות דעתי שיש לדייק בלשון הירושלמי "אמר ליה תמן מיעט הכתוב שאין דרך בני אדם להיות קורין אותן זרעים ברם הכא ריבה הכתוב על כל זרע זרוע אשר יזרע".

כלומר זרעי אילן ודאי ג"כ קרואים זרעים, אלא שאין דרך בני אדם לקרוא אותם זרעים, והירושלמי מחלק בין דיני כלאים בלבד לבין דין מים המכשירים לקבל טומאה. בדיני כלאים שהתורה אסרה על פי מראית העין של בני האדם כגון לעניין הגדרת המין,³⁵ אין כוונתה דווקא למראה הנראה בעין האדם בפועל, שהרי הגדרת המין נקבע ג"כ ע"פ הטעם.³⁶ אלא הכוונה "שאיין הולכים בכלאים אלא אחר מראית העין", היינו שהתורה הגדירה שאיסור כלאים ופרטיה יהיו על פי הבנת בני האדם, כל הנראה לבני האדם

34. עיין רש"ס פאה א, ד ד"ה ברם הכא שפירש גם הוא שלמסקנת הירושלמי מרבים אילנות בפאה מהצד השווה בין כרם וזית.

35. רמב"ם הל' כלאים ג, ה: "שאיין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין".

36. רמב"ם הל' כלאים ג, ו: "כיצד הלפת עם הצנון אינן כלאים זה בזה מפני שפרייהן שוין, והלפת עם הנפוס אינן כלאים זה בזה מפני שהעלין שלהן שוין, אבל צנון עם הנפוס אע"פ שהעלין דומין זה לזה והפרי דומה לפרי הרי אלו כלאים הואיל וטעם פרי זה רחוק מטעם פרי זה ביותר וכן כל כיוצא באלו".

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

ערבוביה יש בו איסור כלאים מן התורה וכל שאין נראה לבני האדם ערבוביה אין בו איסור כלאים מן התורה. הגדרה זו היא הן לעניין הגדרת המין³⁷, הן לעניין שיעור ואופן ההרחקות³⁸ והן לעניין שיעור התערובת הנחשבת ערבוביה³⁹. הוא הדין גם כן לעניין הגדרת המילה "זרעים" בפסוק "שדך לא תזרע כלאים", התייחסה התורה על פי הגדרות בני האדם, ומשום שאין דרך בני אדם להיות קוראים לזרעי אילן זרעים, לעניין דיני כלאים אין זרעי אילן קוראים זרעים, ואינם כלולים באיסור "שדך לא תזרע כלאים". אך לעניין שאר דינים, כאיסורי שבת ושביעית הגדרת "זרעים" אינה נקבעת ע"פ דרך בני אדם אלא לפי ההגדרה המוחלטת הכוללת הן זרעי תבואה והן זרעי אילנות וכל זריעת זרעי תבואה או זרעי אילנות נקראת מלאכת "זריעה". הגדרה כוללת זו של "מראית העין בכלאים" כבר כתב בעל מעשה רוקח, פרק ב דין א עמ' לב:

עניין הכלאים שאסרה תורה אינו אלא לפי מראית העין שאם נראה במראית העין אסור ולוקין עליו... טעם איסור כלאים אינו אלא מפני מראית העין אזלינן בתר המיקל ע"כ דאין כוונתו שהוא מדרבנן... אלא כוונתו דכיון דמסרה תורה דבר זה למראית העין מעתה אין איסורו מוחלט וברור כשאר איסורין ומועיל לנו לילך בו להקל אף שהוא מהתורה מהטעם האמור...⁴⁰

הבחנה זו, שאין זרעי אילן קוראים זרעים היא רק מצד התייחסות בני האדם, אך מצד ההגדרה המוחלטת אף זרעי אילן קוראים זרעים, ולכן רק בדיני כלאים מצאנו הבחנה בין זרעי תבואה לזרעי אילן. כך נראה גם כן בכוונת הרי"מ טוקצינסקי בספר השמיטה עמ' יז שתירץ את הירושלמי לדעת הראי"ה קוק: "אבל אף שכן, אמנם בלשון בני אדם אין זרעוני גינה [צ"ל אילן] נקראים זרעים — הנה בנוגע לפעולה הרי גם זו זריעה".

37. רמב"ם כלאים ג, ה: "שאיין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין"
38. משנה כלאים ג, ה: "נוטע אדם קישות ודלעת לתוך גומא אחת ובלבד שתהא זו נוטה לצד זה וזו נוטה לצד זה ונוטה שער של זו לכאן ושער של זו לכאן שכל מה שאסרו חכמים לא גזרו אלא מפני מראית העין", עיין רמב"ם הל' כלאים ג, ז: "כמה מרחיקין בין שני מיני זרעים שהן כלאים זה עם זה כדי שיהיו נראים מובדלין זה מזה, אבל אם נראין שנזרעו בערבוביא הרי זה אסור".
39. משנה כלאים ב, א; רמב"ם הל' כלאים ב, א.
40. כ"כ החזו"א הל' כלאים סי' ד ס"ק יא; הרש"ז אויערבך, מעדני ארץ כלאים פ"ב ה"א אות ג.

הרב אברהם סוחובולסקי

אלא שעדיין אפשר להקשות, מתוך שהירושלמי נצרך לריבוי "כל זרע" כדי לרבות זרעי אילן לעניין הכשר לקבל טומאה, משמע שהכלל הננקט בכלאי אילן היינו כלל לכל התורה. אכן הרש"ס פאה ה, ד⁴¹ ביאר את הירושלמי בדרך קצת שונה:

תמן מיעט הכתוב את שאין דרך בני אדם — גבי כלאים כתב "הזרע אשר תזרע" (דברים כב, ט) ומשמע אשר אתה רגיל לזרוע ואין בני אדם רגילין לזרוע גרעינין אלא תבואה וקטניות וירק מה שאין כן גבי אילנות דדרך לנטוע זמורות וייחורין וגרופיות.

כלומר שאין כאן כלל, אלא ישנו מיעוט מיוחד בדיני כלאים — "הזרע אשר תזרע" הממעט זרעי אילנות בכלאים, וא"כ כמו שאין ללמוד מדין הכשר מים לקבל טומאה שזרעי אילנות קרואים זרעים כך אין אפשרות ללמוד מדין כלאים שזרעי אילנות אינם קרואים זרעים.

לאור דברים אלו, הרי הכלל שנקט הירושלמי "אין זרעי אילן קרויין זרעים" הוא טעם מיוחד לדיני כלאים, ואין להרחיבו לשאר נושאים. א"כ אפשר לקבל את החילוק שכתב הראי"ה קוק בדיני שביעית בין נטיעת יחור (שתיל) שאיסורו מדרבנן ובין זריעת זרע אילן שחייב משום זריעה בשביעית. שהרי אע"פ שאין דרך בני אדם להיות קוראים לזרעי אילן זרעים מ"מ לעניין שבת ושביעית הולכים אחר ההגדרה העקרונית שכל מה שנזרע ע"י זרעים נקרא "זרע" וכל הניטע ע"י יחור ושתילים נקרא "נוטע".

הרב שמואל הלוי ואזנר, שו"ת שבט הלוי, חלק ג סימן קנא (הערה לפ"א ה"י) ג"כ לא קיבל את דעת החזו"א, וראייתו מהירושלמי: "ואינו מוכרח כל כך, דהכא על פעולת המלאכה דנין ומצד המלאכה הוא ממש פעולת זרע".

כלומר שלעניין דיני שביעית יש להתייחס לעצם הגדרת המלאכה ולא מצד הגדרת בני האדם את המלאכה, ומצד עצם הגדרת המלאכה, נטיעת גרעין זוהי ממש מלאכת זריעה ולא נטיעה, לכן יש לחלק בין נטיעת גרעין בשביעית שהוא נוטע דאורייתא כזרע מה שאין כן נטיעת יחור ושתיל שיהיה איסורו רק מדרבנן.

בעל שבט הלוי אף הוכיח דבריו מתוך דברי הר"ח הנזכר לעיל, הסובר שהנוטע בשבת הוא תולדה משום שהנוטע עוסק ביחור, לעומת הזרע שמפיל זרע בארץ, משמע שהמפיל זרע אילנות יהיה חייב משום זרע. ולכאורה

41. עיין רש"ס כלאים ח, א ד"ה תמן מיעט הכתוב.

זריעה ונטיעה בשבת שביעית וכלאים

התקשינו לעיל, שהנראה מהר"ח במועד קטן שבאילנות אין מושג זריעה אלא נטיעה.

אך לאור דברינו נראה שלא קשה כלל, שהרי הר"ח במועד קטן מתייחס לדין כלאים, ואכן בדיני כלאים הגדרת זריעה היא ע"פ הגדרת בני האדם, שאין זרעי אילן קרואים זרעים אלא רק שם נטיעה עליהם. לעומת זאת בדיני שבת ושביעית, הגדרת זריעה היא ע"פ עצם הגדרת המלאכה, וכל הפלת גרעין או זרע בארץ נחשב זריעה, בין אם הגרעין או הזרע הוא ממין תבואה, בין שהוא ממני האילנות.

סיכום

מלאכת הזריעה ומלאכת הנטיעה הן מלאכות דומות, ולחלק מן הפרשנים אף שוות. כמו כן יש שהשוו משמעות המלאכה בנושא אחד למשנהו, ויש שחילקו בהגדרת המלאכה ביחס לכל נושא ונושא, ע"כ יש לברר הגדרת מלאכות אלו כל מקרה לגופו.

באיסור שבת:

זריעה ונטיעה אסורים מהתורה אלא שהזריעה לכו"ע אב מלאכה, והנטיעה לדעת רש"י והרמב"ם ג"כ נחשבת אב מלאכה, ולדעת הר"ח הרי היא תולדה. מ"מ נראה גם לדעת הר"ח הזרע זרעי אילן חייב משום אב מלאכת הזרע, והאגלי טל הוסיף שהנוטע אילן סרק לצורך עצים ג"כ חייב משום אב מלאכת הזרע.

באיסור שביעית:

הזריעה אסורה מן התורה. הנטיעה, לדעת ר"ת ופשטות לשון הרמב"ם, אסורה רק מדרבנן, אך דעת הר"ש נטיעה בשביעית אסורה מן התורה, ולדעת והרש"ם אף לוקים עליה.

דעת החזו"א שאף לדעת הרמב"ם הנטיעה אסורה מן התורה אלא שאין לוקים עליה, ואין לחלק בין יחור לזרעי אילן משום שאין זרעי אילן קרואים זרעים.

הראי"ה קוק חילק בדעת הרמב"ם בין נטיעת יחור שאסורה מדרבנן ובין זריעת זרע אילן שחייב מן התורה. כמו כן יש לחלק בין זריעת זרע תבואה או ירק שחייב משום זרע מן התורה ובין נטיעת שתיל של ירק שאסור רק מדרבנן.

באיסור כלאים:

הרב אברהם סוחובולסקי

כלאי זרעים – מוכח מהגמ' בבכורות ומהתוספתא שאיסור כלאי זרעים מהתורה חל רק על שני זריעת מיני זרעים או ירקות וכדומה, ולא על זריעת שני מיני זרעי אילן, ולא על זריעת זרע תבואה או ירק בסמוך לזרע אילן. אכן הראב"ד אסר לזרוע זרעי תבואה או ירק בסמוך לזרע אילן אך כתבו האחרונים שהוא איסור מדרבנן.

דעת הפרישה שאין כלאי זרעים בזרעי אילנות הוא מסברא שהרי הם ניכרים, ובירושלמי הובא הטעם שאין זרעי אילן קרואים זרעים. החזו"א למד מירושלמי זה יסוד כללי לשאר נושאים כאיסור שמיטה, אך לדעת הראי"ה קוק נראה שיסוד זה מיוחד לאיסור כלאים.

כלאי הכרם – קיימא לן כדעת ר' יאשיה שאינו חייב עד שיזרע שלושה מינים, חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד. תוס' ביאר שטעמו של ר' יאשיה הוא שכוונת הפסוק כרמך לא תזרע כלאים "**כלומר בעינן שיהיו כלאים קודם שיבואו בכרם**". דעת ר"י "דזריעת כלאים משמע בב' מיני זרעים וחרצן לאו מין זריעה הוא" כיסוד הירושלמי שאין זרעי אילן קרואים זרעים. נ"מ ביניהם נראה לומר בביאור מה נכלל בתנאי הנוסף שאמר ר' יאשיה "עד שיזרע... במפולת יד". דעת התוס' נראה שאין חייב עד שיזרע חיטה ושעורה וחרצן בדווקא כפשטות לשון הבבלי, ולדעת ר"י נראה לומר שהוא הדין שחייב גם כשיזרע חיטה ושעורה במפולת יד בכרם נטוע, כמדויק בלשון הירושלמי.

